

Derleyenler
YALÇIN ÇAKMAK - AHMET ÖZCAN
Şekâvet, Hiyânet, İsyân

İletişim Yayınları 3271 • Araştırma-İnceleme Dizisi 549

ISBN-13: 978-975-05-3464-5

© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

I. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Yalova şekâvetinde ölü ve diri ele geçirilen 4 şakinin fotoğrafı
(Kaynak: İstanbul Üniversitesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Kataloğu)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Nebiye Çavuş

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
YALÇIN ÇAKMAK - AHMET ÖZCAN

Şekâvet, Hıyânet, İsyân

Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
Eşkîyalık

*öyle çok ki ölüler,
ve öyle çok ki al güneşle yarılmış hendekler,
ve öyle çok ki gemilere vuran miğferler,
ve öyle çok ki öpüşlerle kilitli eller,
ve öyle çok ki unutmak istediklerim*

- PABLO NERUDA, "Unutmak Yok" şiiri

*Mehmet Yıldırım şahsında
depremde yaşamını yitiren
tüm canlarımıza...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Şekâvet, Hıyânet, İsyân'da Yeni Anlatılar

KUDRET EMİROĞLU11

Başlarken...

YALÇIN ÇAKMAK - AHMET ÖZCAN15

1 Osmanlı Devleti'nin Nazarında

19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Değın Akçadağ'da Şekâvet

YALÇIN ÇAKMAK21

2 Firar, Şekâvet ve Hıyânet:

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Asker Kaçaklığı, Eşkıyalık ve Ölüm Cezası

AHMET ÖZCAN43

3 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir "Eşkıyalık Efsanesi":

Koçan (Koçuşığı) Aşireti (1890-1938)

CEVAT DARGIN69

4 Katliamdan İsyân Üretmek: Koçgiri

ÖZGÜR ÇATALTEPE89

5 Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün Kaçakçıları, Kolcular ve Reji Şirketi (1883-1908)	
MUSTAFA BATMAN	115
6 Merkezîleşen Osmanlı Sisteminde Yer Bulmaya Çalışan Bir Kürt Miri: Emir Bedirhan İsyankâr Bir Eşkîya mı? Ulusal Bir Kahraman mı?	
ALİŞAN AKPINAR	133
7 Soygundan Pogroma: Tokat'ta Eşkîyalık ve "Ermeni Meselesi"	
TOYGUN ALTINTAŞ	155
8 Eşkîyalıktan Tebaalığa: 19. Yüzyılın İlk Yarısında Sincarlı Yezîdîler	
FATİH GENCER	175
9 Tanzimat'tan Tunceli Kanunu'na Kadar Dersim'de Eşkîyalık Sorunu	
MEHMET YILDIRIM	191
10 "Asi", "Eşkîya" ve "Kaçakçı": Kemalist Söylemde Kürtlüğün Üç Hali	
ERCAN ÇAĞLAYAN	209
11 Üç Tarz-ı Eşkîyalık: II. Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti ve Çevresinde Sıradan, Aşiretsel ve Politik Eşkîyalık	
ERDAL ÇİFTÇİ	229
12 Dürzîlerde Eşkîyalık Hareketleri	
İLKER KİREMİT	247
13 Reşkotan Aşireti Reisi Mıstı Quto: Bir Halk Kahramanı mı? Yoksa Eşkîya mı?	
ORHAN ÖRS	265
14 Sarıkeçililerin "Eşkîyalığı" ve Konya Delibaş İsyanı Üzerine	
SUAVİ AYDIN - MURAT YAĞCI	285

15	İttihat ve Terakki İktidarının Diyarbakir’de Eşkivalığa Bakışı: Mardin, Silvan ve Beşiri Teftiş Raporu (12-21 Temmuz 1913)	SERHAT ARAS TUNA	313
16	Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Araf’ın Modern Eşkivaları: Savaş Ağalarından Şehir Seçkinlerine Antep’te Bir Mülkiyet Transferi Hikâyesi	ÜMIT KURT	329
17	Ezilenlerin Perspektifinden Yazılan Tarih: Sosyal Eşkıya Olarak İnce Memed	MEHMET ERTAN	345
18	Kahraman Kişilikten Güldürü Nesnesine Dönüşen Eşkıya Portresi: Türkiye Sinemasında Eşkivalık (1948-1996)	ABDULAZİM ŞİMŞEK	361
19	Zeybek Eşkivalığını Görmek ya da Görmemek: İdeolojik ve Edebî Bir Sorun	SERDAR ERKAN	375
20	Osmanlı Devleti’nin Eşkivalığı Önlemek İçin Yaptığı Yasal Düzenlemeleri “Rumeli’de Eşkivalıyla Mücadele Komisyonlarının Vazifesine Dair Tâlimatnâme” Bağlamında Okumak	SALİH BAŞKUTLU	391
21	“Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Ölüm”: Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Eşkivalık (1919-1943)	EREN YILDIRIM	409
YAZARLAR			427

Şekâvet, Hıyânet, İsyân'da Yeni Anlatılar

KUDRET EMİROĞLU

Guevara, 1966'da Kongo'da önderlik yeteneği sahibi olarak gördüğü tek kişinin Kabila olduğunu yazar. Gerçekten Laurent-Désiré Kabila, 1997'de iktidara gelmiş, ama Burundi, Ruanda, Uganda Kabila'ya karşı çıkmış; Angola, Çad, Namibya, Sudan'la Zimbabve Kabila'yı desteklemiş; 2007'e kadar süren "Afrika Dünya Savaşı"nda 5 milyonu aşkın kişi ölmüştü. Afrika'da sosyalist gerilla önderleri savaş ağalarına dönüşmüştü.

Tam da refahçı ve dolayısıyla çoğulcu kapitalizmin iflas ettiği 1973 petrol krizi sürecinde Afrika'da eşkıya gerillaya değil, gerilla eşkıyaya dönüşürken, "örgütlü halkın yenilmezliği ilkesi" de bozulacak ve bilinçli-gönüllü militanların *savaş avantajları* efsane olacaktı. Bu efsanenin, mitin, "işçi sınıfı bilimi"nin Batı'daki savaşçılarının da bu süreçte sonu gelecekti. Batı devletleri de Afrika ve dünyanın diğer bölgeleri kadar kendi ülkelerinde de öncelikle şehir gerillasına-eşkıyasına karşı şiddet gücünü gösterecek; Almanya örneğinde Kızıl Ordu üyeleri Ulrike Meinhof 1976'da, Andreas Baader, Gundrun Enslinn ve Jan-Carl Raspe 1977'de *hapishanede* öleceklerdi.

Hukukun geçerliliği, yaptırım gücünde yani şiddet uygulayabilecek örgütlenmeyle desteklenmesindedir. Modernizm, şiddet-silah tekeli hukuki olarak ulus-devletin eline alması da demektir ama bu tekel, hukukla meşruiyetin özdeşleştiği anlamına gelmemektedir. Bu ayrılık, verdiğimiz örnekte de vurgulanmak istendiği gibi, "düzen"e yönelik tehdidin varlığı iddia edildiğinde hukuk konusu değil, siyaset konusu olarak sunulur; zengin ülkelerde toplumsal oйдаşma ile fakir ülkelerde ibret-i alem ve hikmet-i devlet göstergesi olmak üzere, şiddet hukukun dışında da meşrulaştırılmaya çalışılır. Modern devletin örgütlenme sürecinde hukuk ve meşruiyetin şiddet sınırı

toplumsal tabakalaşma ve coğrafi yayılım eksenlerinde farklı anlamlar - kültürel kodlar taşır.

Hammurabi'nin kısas hukukundan, 19. yüzyılın pozitivismine, yaptırım gücünün belirlediği düzenin meşruiyet temelinde, hukukla adalet arasındaki yani hak ile dengeleme-tazmin, bireyle toplum ilişkisindeki anlayışta, ibre hep alıp satanların, şehirlilerin/burjuvaların, yazı kullananların yönünde görülür. Kullanılan şiddetin nitelenmesi, niteleyen ve nitelenenlerin bu ibreye göre yerleriyle belirlenir. Eleştirel tarih, insanlık anlayışımızda zenginleşme amacı-iyimser niyetiyle bu şiddeti ve nitelenmeyi çözümleme, özneleştirme ve nesneleştirmede bağımsızlaşma gayretidir. Bu gayreti en kısa ifadelendirmek için konumuzla ilgili iki örnek verebilirim: Brecht, "Banka soymak, banka kurmaktan daha büyük bir suç değildir," ve Chomsky, "En büyük terörist televizyondur," derler.

İşte sermaye (banka) ve medyaya (televizyon) egemen olmak mücadelesiyle servet ve efsaneye egemen olmak mücadelesi (kapitalistler arası mücadele ile kapitalistleşmişler ve kapitalizm öncesinde kalmışlar arasındaki mücadele) birçok toplumda iç içe geçmiş süreçler olarak yaşandığından, iki ayrı çağa, zihniyete ait kurumsallaşmalar eklenmektedir, olay ve olguların nitelendirilmeleri ayrı dillerle yapılır olmaktadır. Şiddeti anlamlandıracak ibredeki ortak kodlar ancak bulanık bir insanlık geçmişinde aranabilecek, bugün hep tarihe, geçip gitmiş olması gereken zemine çekilecektir.

En geniş anlamıyla devlet-halk ilişkisinde vergi ve askerlik hangi kavramsal süreçle meşru kabul edilen zemine oturmuştur? Bu zeminin zemin haline gelme sürecinde, vergi tarihi görece daha eskiye giderken, askere gitmek birçok toplumda çok daha geç tarihlerde gerçekleşmiş, hatta bazılarında hiç gerçekleşmemiştir ve bugün 109 ülkede zorunlu askerlik yoktur. İlginç bir yön, Osmanlı'da ulus-devlet gerçekleşmeden ve "vatan" kavramı ortaya çıkmadan zorunlu askerliğin başlamış olmasıdır. Paralı askerlikle eşkıyalık arasında teknik bir fark bulunmazken, paralı askerlik gurbetçi bir meslek, eşkıyalık sılada bir meslekken, askerle/vergiyle dönüşen/yeni bir merkezin egemenlik alanına girmeye başlamış bir topluluğun eşkıyalığı anlam değiştirmiştir. Toplulukça olağan görülen üretim ve davranış etkinlikleri suç olarak görülmeye başladığında (sınırların konmasıyla "ticaret" in "kaçakçılık" olması, ormandan ağaç kesilememesi, yargı ve ceza/silah tekelinin yaratılmasıyla kan davasının suç olması gibi), merkezin bu davranışları "eşkıyalık" olarak nitelenmesi, mevcut eşkıyaların etkinlik, anlam ve anlatımını da etkilemekte ve yeni "eşkıyalar" ortaya çıkmaktadır.

Bu yeni denklemde eşkıyalığın toplumsal ve kavramsal/duygusal tabanı, yeni yaptırımlara karşı koyamayan kitlenin, silah kullanabilecek ortak akılla davranan ve üretimden düşmüş, düşmek zorunda kalmış bir çetenin, için-

den çıktığı bu kitle tarafından, en geniş anlamıyla üretimin bağlantılandırılmak istendiği egemenlik merkezine ve üst-merkezine görece olumlanmasıdır. Bu olumlama, modern duygusallığı altüst edebilecek biçimde öncelikle hayranlıkla ifadesini bulur. Bu merkezler kapitalizme doğru evrildikçe köylülüğün de, eşkıyalığın da sonunun gelmesi beklenir.

Bizim açımızdan kavramsal sorun, sözlü kültürün birimlerinden olan aşiretin, devlet kurabilmesidir. Aşiret, bizimkiler = bizden olan insanlar = halk/el = il denklemleri ile sonu gelmez bir egemenlik ve iktidar sorunu ile yaşar. Üretimin coğrafya ve nüfus yapısıyla dolaysız ilişkisi, aşireti, diğer aşiretler dünyasında, müttefikler ve düşmanlar sarmalı içine sokar. Anadolu tarihinde, aşiretlerin birbirleriyle mücadelesinin, ne zaman ve hangi emek ve yönetim örgütlenmesiyle, hayvancılık ve ekincilik, şehirli zanaat ve ticaretle ve uzun erimli ticaretle ve devletleşmiş haraçgüzar yapılarla eklemleendiği, henüz tarihi ortaya çıkartılmamış sosyolojik bir tahminleme evresindedir. Aşiretin yaşaması için, koyunların ve suyun bireylerden önemli olduğu bir dünyada, üst kimlik oluşturan devlet ve etnisite aidiyetlerinin modellemeye fazla katkısı olmayabilir, çünkü Arap, Türk ve Kürt ve tarihsel derinlikte herhalde Ermeni, Nasturi, Süryani kimliklerinin geçişkenliği, çayırılar ve teknikler kadar (örneğin peynir çeşitleri, pişirme, ısınma teknikleri gibi) köylüleşme, şehirleşme yanında görenekler, inançlarla, müzikal ve edebi temalarla ortak olabilmıştır ve ihtiyaca göre belirlenmiştir. Bu tarihin, derinliği içinde birebir açığa çıkarılabilmesi için –ister aşiret (el) ister mekân (il) odak noktasına alınsın– bu birebirliklerin bütünleştirilmesinde aşiret, şehirli ve devletli kimliklerinin, meşruiyet, iktidar, egemenlik, adalet, hukuk, din anlamlarında iç içe geçen hareket halindeki çemberlerdeki ortaklık ve ayrışma alanlarıyla beraber, sınır ve kesişme noktalarının tarihini çıkarmak gerekir.

Aşiret reisleri ve şeyhlerin ağalaşması yani aşiret üyelerinin köylüleşmesi, köylülerin ortakçı, yarıcı, maraba ve hulamlaşması süreci, reis, şeyh, ağa, eşrafın yani yerel yönetici sınıf ve zümrelerin, yönettiklerini yönetme ve temsil güçlerini pekiştirmek için, kendi aralarındaki mücadelede bir yandan da Osmanlı Devlet'ini araçsallaştırmalarıyla, onu yani merkezî yönetimi bu yerel mücadele kavramsallığı içinde müttefik veya rakip kılarak yerel aşiret mantığı içine çekebilmeleriyle de mümkün olabilmıştır. Osmanlı Devleti (üstelik ağaların eşraflaşması ve hatta bazı bölgelerde eşrafın burjuvalaşmaya başlamasıyla Cumhuriyet döneminde de devam eden süreçte) zamana ve bölgeye bağlı olarak değişen derecelerde, yerelde varlığını sürdürebilmek amacıyla, görüntüsü modernleşen ama zihniyeti feodalleşen bu siyaset kapanında, öznelardan biri olmak rolünü benimsemek zorunda kalmıştır. 16. yüzyılda hemen bütün Avrupa'yı saran eşkıyalık, kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru sönümlenirken, güney ve doğu ekseninde Akdeniz'den Balkan-

lar'a doğru Osmanlı topraklarında bu sürecin kapanmaması, yerel mantık kadar, Osmanlı mantığının da yönettiklerini yönetme ve temsil gücüyle sorunlu olmasındandır. Yönetimdeki temel sorunlardan biri, vergi, yağma ve haraç düzeninin, Avrupa'nın yarı sömürgesi olma sürecinde, mülkiyet haklarıyla ilişkili olarak hukuk ve siyaset ile beraber ideoloji ve söylem açılarından tanımlanıp ayırt edilmesi konusunda yöneticilerin gönülsüz olmasıdır. Bu işleyiş, modern hukukun en temel ilkeleri olan, kişiye, zamana, mekâna göre değişmemesi gereken kanun uygulamalarını, Cumhuriyet döneminde de mahkûm etmiş ve sürekli yenilenen klik/kadrolar, defaten yeni olduğunu iddia ettikleri uygulamalarla "eşkıyalık yapmış", bu nedenle de yönetilenlerden eşkıyalıklar yaratmışlardır. Döneme ve araçlara, özne ve nesnelere göre, yönetenler kadar, ara tabaka ve yönetilenlerin de ilişkisi kabadayılıktan mafyalığa kadar birbirini sürüklemektedir.

Bu söylenenlerin sağlamlasını yapmak ve anlatımları çoğaltmak amacıyla, bu kimlik ve aidiyetlerin aldığı ve aldığı iddia edilen biçimlerin, yüzyıllar içinde farklı özellikte coğrafi ve toplumsal bölgelere yayılmış ilişkilerin bütünsel hikâyesini oluşturmak için Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte, birçok dil, lehçe, şive ve jargonları anlamamanın, belgelerle birlikte destan ve türkülerini anlamlandırmanın şart olduğu, Ahmet Özcan ve Yalçın Çakmak'ın bu derlemesindeki makalelerde de kendisini bir kez daha gösteriyor. Genel olarak Osmanlı tarihçiliğinde yaşanan son otuz yılın gelişmelerinden sonra, yaşantıların bilime konu olabilmesi için gereken soyutlamanın hareket noktasının, yaşayanların ifadelerinin çözümlenmesi ile başlatılmasının giderek yaygınlaşmasıyla yeni bir evreye girildiği hissediliyor.

Türkünün, anonim olmakla birlikte modern sanatla paylaştığı önemli bir işlevi de kendi başımıza dile getiremediklerimizi dile getirme biçimi, cesareti ve alanını gösterip, örneklemesi ve aynı zamanda da açmasıdır. Türkücülerden, eşkıyanın diyemediği kadar demediğini de halka söyletenler kıymetliyse, tarihçiler de bin bir biçim içinde değişmeyen kıymetin anlatımını çoğalttuklarında, bilimsel üretimin gündelik yaşamımızı dillendirme yeteneğine katkıda bulunmuş olurlar; hüznü coşku bastırır. Sonuçta bilim de, vicdan da bilinç işidir.